

Fort Henricus bij Steenberghe

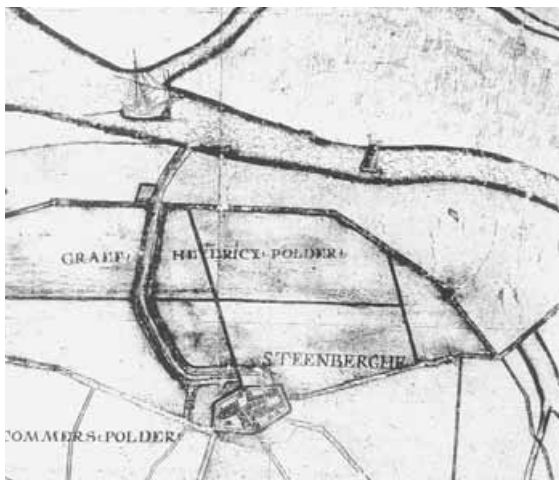
85

Inleiding

Fort Henricus maakt in de uiterste noordwesthoek bij Steenberghe deel uit van de West-Brabantse Waterlinie. De laatste jaren is deze linie, die liep van Bergen op Zoom tot Steenberghe, volop in de belangstelling. Het ligt in de bedoeling deze linie weer duidelijker in het landschap zichtbaar te maken. Met name over fort De Roovere, dat ook deel uitmaakt van deze linie, is in de verstreken jaren een aantal publicaties verschenen.¹ In deze bijdrage wordt fort Henricus bij Steenberghe meer specifiek belicht.

De eerste versterking

Buiten het stadje Steenberghe was een fortificatie bij de havenmonding, een van de oudste versterkingen in West-Brabant. Kennelijk waren er reeds vroeg plannen tot het aanbrengen van een fortificatie aldaar, want de kaart van West-Brabant (de zogenaamde 'Indervelde-kaart') uit 1590 van Jan Symonszoon laat op de plek, waar later fort Henricus zou komen, reeds een uitgespaard terrein zien.

Fragment van de kaart van West-Brabant door Jan Symonszoon in 1590. Boven de Graaf Hendrikpolder is een in de vorm van een vierkant uitgespaard terrein, waar een fort aangelegd zou worden dat later fort Henricus werd. (Nationaal Archief 's-Gravenhage)

Al in 1593 is er sprake van de oprichting van een fort aldaar. In datzelfde jaar werden ook onder Nieuw-Vossemeer drie forten aangelegd, namelijk het fort van Ses Pondt, het fort Grootendorst en het fort de Drie Sluiskens. De rekeningen die hiervan bewaard zijn gebleven, vangen aan in 1594.² Nieuw-Vossemeer, gelegen op de Brabantse kant van de Eendracht, was toen echter nog Zeeuws gebied.

De eerste versterking bij de havenmonding van Steenberghe diende vooral om een aanval van de Spanjaarden op Steenberghe vanuit het noorden uit het open water te voorkomen. Steenberghe was in de periode 1572 tot 1590 afwisselend in Spaanse en Staatse handen. In 1590 trok prins Maurits naar Steenberghe en was de stad vanaf dat jaar weer bezet door Staatse troepen. Met name in 1593 voerden de Spanjaarden in en om Steenberghe en via het geïnundeerde gebied rond Nieuw-Vossemeer aanvallen op Tholen uit, welke echter mislukten. In augustus 1593 werd besloten tot het maken van een fort nabij Steenberghe.

Op 27 augustus 1593 kwam het plan in de Raad van State ter sprake. Prins Maurits had de noodzaak van de oprichting van een fort op de haven van Steenberghe onderstreept. Een en ander was nodig, voordat de vijand daar een fort zou leggen.³ Geadviseerd werd de Raad van State op te dragen ingenieurs naar Steenberghe te zenden om hen een ontwerp te laten maken van een goed fort, dat op of in de buurt van het havenhoofd gemaakt kon worden. Ook dienden zij er de beste plaats voor uit te kiezen, hetzij op hetzij beneden de dijk, alsook een raming te maken van de kosten. Op 3 november 1593 werd besloten dat het fort, dat door prins Maurits was 'gedesigneerd' op het havenhoofd van Steenberghe, begin 1594 aangelegd zou worden. De financiering ervan zou geschieden uit de brandschatting van Brabant.⁴ Een naam kreeg deze versterking niet.

Over het functioneren van dit fort zijn geen nadere gegevens bekend. Vermoedelijk is het al snel in verval geraakt, omdat van 1609 tot 1621 het Twaalfjarig Bestand een einde maakte aan de oorlogshandelingen. Na die periode brak de oorlog weer in alle hevigheid uit. Steenberghe werd opnieuw door de Spanjaarden ingenomen. In die tijd werd de fortificatie bij de havenmonding weer gebruikt, nu echter door de Spanjaarden. De Spaanse bezetting duurde echter slechts een tweetal maanden, want begin oktober 1622 nam prins Maurits de stad weer in.⁵

Fort Henricus

Reeds in maart 1620 berichtten drossaard en regeerders van Steenberghe over aangenomen werken van de fortificatie van de stad zelf, namelijk het verdiepen van de stadsgracht en het leggen van een contrescarp (het al of niet met een muur beklede talud aan de veldzijde van de hoofdgracht) aan de noordzijde van de stad.⁶ Hiermee namen de vestingwerken van Steenberghe weer een aanvang. De resolutie van de Raad van State van 26 mei 1625 vermeldt, dat secretaris Constantijn Huygens aan de Staten-Generaal geadviseerd had, dat het zeer nodig was dat voor de stad Steenberghe op de haven een nieuw fort werd gemaakt, omdat in tijd van nood de stad niet lang verdedigd kon worden.⁷

Zoals ook bij de aanleg van de rest van de West-Brabantse Waterlinie lag de leiding van de vestingwerken geheel in handen van het centrale gezag: de Prins van Oranje, de Staten-Generaal en de Raad van State met zijn ingenieurs. Ook de Staten-Generaal stemden met het voorstel van Huygens in. Er zou een fort gemaakt moeten worden te Prinsensland en op het havenhoofd van Steenberghe. Men dacht middelen te kunnen vinden, waaruit de aanleg van de forten zou kunnen worden betaald, namelijk het zogenaamde Franse secours en de consenten van de provinciën.⁸

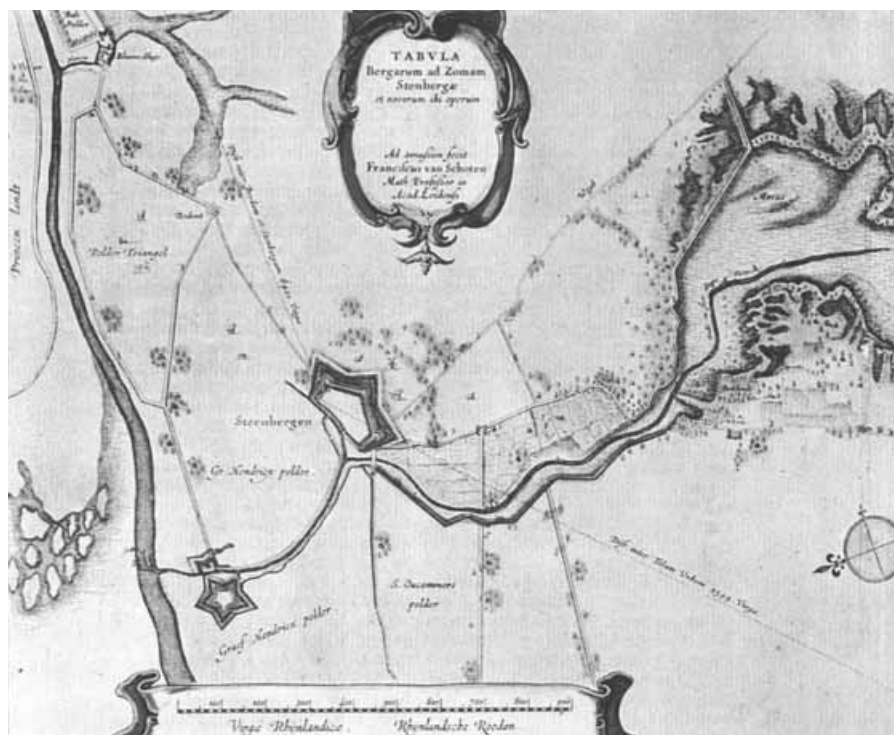
Op 4 augustus 1625 liet Statenlid Vierhout weten, dat het fort van Steenberg kon worden aanbesteed. Het fort te Prinsenland werd uit de plannen geschrapt, omdat men hiervoor geen geschikte plaats had kunnen vinden. Men zou een en ander nog overleggen met prins Maurits.⁹ Vanaf dit moment trad er enige stagnatie op in de plannen voor het fort te Steenberg. Op 30 juli 1625 werd besloten dat nog niet tot de aanbesteding van het fort kon worden overgegaan.¹⁰ Prins Maurits had de plannen gelezen en had laten weten, dat het leggen van een fort op het havenhoofd te Steenberg voorlopig achterwege gelaten kon worden en dat in plaats daarvan er een redoute (een kleine veldschans met alleen uitspringende hoeken) gemaakt zou moeten worden.¹¹ Wat de achtergrond hiervan was, is niet bekend. Mogelijk waren er financiële problemen om de aanleg van het fort te bekostigen. In ieder geval kwam het plan tot het maken van een fort of redoute stil te liggen.

Toch was er sprake van een aanzienlijk gevaar dat de Spanjaarden de stad zouden aanvallen. Ruim een halfjaar later kwam daarom het plan voor het fort opnieuw naar voren en werd ingenieur David van Orliëns verzocht een rapport over een fort op het havenhoofd van Steenberg op te stellen.¹² Op 17 april 1626 werd door de betrokken partijen, te weten de Prins van Oranje, de Staten-Generaal en de Raad van State, aan de hand van de rapportage van David van Orliëns besloten dat het fort er definitief moest komen.¹³ Nog in dezelfde maand werd het fort door de gedeputeerde van Stavenisse te Steenberg aanbesteed voor een bedrag van 30.000 gulden.¹⁴ Eind april 1626 zal de eerste spade de grond zijn ingegaan. De ingenieur die de aanleg van het fort leidde, David van Orliëns, zal met hulp van landmeters de contouren van het fort hebben uitgezet, waarna met het opwerpen van de wallen kon worden begonnen. De grond hiervoor betrof men door afgraving uit de Graaf Hendrikpolder, waarin het fort kwam te liggen. Het zal aan vele arbeiders werk hebben verschaft, want de aarde werd met karren en kruiwagens verplaatst. Ook soldaten zullen een bijdrage aan het werk hebben geleverd, want het was een bekend verschijnsel, dat soldaten meewerkten bij fortificatiewerken. In dit geval zijn het soldaten geweest die dienden onder de kapitein jonkheer Philip van Thienen. Hij was in 1626 commandeur van Steenberg.¹⁵ De aarde die vrij kwam door het graven van de vestinggracht, zal voor het opwerpen van de wallen gebruikt zijn.

In de maanden mei tot en met september 1626 waren de werkzaamheden aan het fort in volle gang. De aanleg maakte het noodzakelijk dat de dijk van de Graaf Hendrikpolder werd doorsneden om de gracht van het fort met de polder te verbinden. David van Orliëns berichtte op 20 juli 1626 dat de dijken al doorsneden waren tot op de hoogte van het plein van het fort. Het werk vorderde en de wallen waren binnendijs meestal 9 à 10 voet hoog. Het werk was toen zover gevorderd, dat het fort met een garnizoen bezet kon worden. Hiervoor werden toen twee 'coordegaerden' (corps de guardes) ofwel wachthuisjes gemaakt.¹⁶

In de maanden oktober en november 1626 vorderden de werken niet in het gewenste tempo en werd Pompeius de Roovere, afgevaardigde van de Raad van State, naar Steenberg gezonden om de aannemers aan te sporen hun werk af te maken en ervoor zorg te dragen, dat het fort, met het oog op de komende wintermaanden, van turf en levensmiddelen werd voorzien.¹⁷

Eind december was het werk voltooid. Op 7 januari 1627 deed David van Orliëns verslag van de werkzaamheden en berichtte dat het fort klaar was en 'voor surprijzen en geweld nu wel verzekert' was.¹⁸ Fort Henricus werd een fort met vijf bastions (vijfhoekige gemetselde of aarden uitbouw van een verdedigingsmuur of wal omringd door een gracht). Het had de vorm van een regelmatige vijfhoek met een

Steenbergen en fort Henricus. Deel van de kaart van de linie van Bergen op Zoom naar Steenberg van Franciscus van Schoten, 1628. Geheel rechts het gebied van Dassenberg. (Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom)

hoornwerk aan de overzijde van de havenmonding.¹⁹ Het werd fort Henricus genoemd, omdat het gelegen was in de Graaf Hendrikpolder die vernoemd was naar Hendrik III van Nassau. Reeds in het jaar 1628 werd het fort met deze naam aangeduid.²⁰

Verdere toerusting en bebouwing op het fort

De aannemer die de werken aan het fort had aangenomen, was Hendrik Jansse de Langh(e). Over hem zijn niet veel gegevens bekend. Hij had kennelijk veel ervaring bij het aanleggen van forten, want twee jaar later (in 1628) nam hij ook de aanleg van fort De Roovere aan. Hij zal waarschijnlijk bij meerdere forten in Zeeland en Zeeuwsch-Vlaanderen betrokken zijn geweest. Toen fort Henricus eind 1626 was aangelegd, werd met hem ook een contract afgesloten om de soldaten die op het fort gelegerd waren, te voorzien van 'vivres', levensmiddelen zoals meel, brood en bier.

In de tweede helft van het jaar 1626, toen het fort zijn voltooiing naderde, had men vanuit Rotterdam 'vier ijseren stucken' (kanonnen) laten komen die op de batterijen en de bastions geplaatst moesten worden. Tevens werden vier of vijf 'sentinelhuisjes' gemaakt voor op de wallen en de bastions. Deze wachthuisjes waren

bedoeld om het fort continu te bewaken. De commies van Steenberghe, Jan Schagen, berichtte op 24 augustus 1626 dat hij zes 'ijseren cartouwen' ofwel kleine kanonnen had laten aanbrengen die daar werden geplaatst, waar 'het aardwerk' voor het grootste deel zijn juiste hoogte had gekregen. Dit waren met name de bolwerken (de Nederlandse naam voor bastion).

Aan de noordzijde lag het fort nog geheel open, omdat men toen pas was begonnen met de fundering van de stenen poort. Ook voerde men nog werk uit aan een sluis, gelegen aan de voet van het contrescarp aan de zuidoostzijde van het fort. In deze maand augustus 1626 waren ook de aannemers van de kruittoren, de turf-schuur en de stenen hutten aangekomen. Dit werk kostte ongeveer 10.000 Vlaamse ponden.²¹

In de jaren 1627 en 1628 gingen de werkzaamheden aan het fort nog door. Aannemer Hendrick Janssen de Lange was zijn belofte om het fort van levensmiddelen te voorzien onvoldoende nagekomen. Dit gaf problemen, zo zelfs dat commies Schagen te Steenberghe zelf voorzieningen moest treffen die echter voor rekening van De Lange kwamen.²²

Er waren evenwel ook problemen met de betaling van de aangenomen werken. Deze liepen zo hoog op dat er onrust onder de werklieden en de soldaten ontstond. Het uitblijven van betaling en bevoorrading van het garnizoen riep ongenoegen onder de soldaten op. Ook de werklieden lieten hun werk liggen.²³ De werkzaamheden betroffen met name de inrichting van het fort. Zo diende het plein binnen de hutten verhoogd te worden en moesten de vloeren van de hutten en de straten in het fort aangelegd en verbeterd worden.²⁴

Op verzoek van commies Schagen werd voorgesteld om enige woningen te bouwen op een verloren plaats van het straatje tussen de hutten. De woningen waren bestemd voor enige bekwame personen die er zich als 'soetelaar' (marketenter), biersteker (kastelein) en bakker zouden kunnen vestigen.²⁵

Slecht weer berokkende in de wintermaand januari 1628 meteen grote schade aan het fort. Zo werd het contrescarp van de gracht beschadigd en waren er pannen van de hutten en wachthuizen afgewaaid.²⁶

Met de aannemers van de diverse werken, Hendrick Janssen de Lange, Mathijs Treurniet en Tobias de Mulder, werd een regeling getroffen over de betaling van 44.000 gulden voor de aangenomen werken. Men besloot de helft in geld uit te betalen en de andere helft als obligatie.²⁷ Er waren dus voor die tijd aanzienlijke bedragen gemoeid met de vestingwerken.

Op 11 april 1628 werd door de Statenleden De Roovere en Schotte de bouw aanbesteed van een huis voor de commandant op de plaats waar het huis van de werkbazen stond. Ook moesten er huizen en woningen voor de majoor en andere officieren komen. Tevens werd voorzien in de bouw van een kerk op het fort. De werkzaamheden werden aangenomen door Hendrick Janssen de Lange en Cornelis Janssen de Bruijn en vergden de som van 11.400 gulden.²⁸

De kerk kwam in het jaar 1628 in gebruik, want in een visitatierapport uit dat jaar wordt de kerk op het fort vermeld en de noodzaak tot het maken van een preekstoel en banken in het gebouw.²⁹ In verband met de voorziening van levensmiddelen en turf voor het fort door Mathijs Treurniet en Hendrick Janssen de Lange werd toestemming gegeven tot de bouw van een magazijn en een provisiehuis.³⁰

Ook kreeg Jan Aelbrechtsen Vermeulen toestemming om een huis te bouwen op het fort om daarin 'de neringhe van backen, bierstecken ende cramerij te doen' tot gerief van de soldaten, echter niet eerder dan dat het contract met de aannemer Hendrick Janssen de Lange afgelopen zou zijn.³¹ Dit huis met erf kreeg de naam 'den Ruijter'. Vermeulen verkocht dit huis in 1646 aan Jacob Pietersen Snel.³²

In de jaren 1627 en 1628 waren er dus, samenvattend, de volgende gebouwen op het fort: een kruittoren (pulvermagazijn), een turfschuur, stenen hutten, huis en woningen voor neringdoenden, een huis voor de werkbazen, later het huis voor de commandant, huizen voor de majoor en andere officieren, een kerk, een magazijn en provisiehuis. Al met al was het fort in deze beginjaren een heel bedrijf geworden.

De vijf bastions/bolwerken van het fort kregen de namen Nassau, Hendricus, Fredericus, Orange en Thienen. Het pulvermagazijn was op het bastion Orange gelegen. Op achttiende-eeuwse kaarten is te zien dat de barakken voor de soldaten langwerpige gebouwen waren die schuin tegenover elkaar waren gelegen. De poort van het fort lag aan de noordoostzijde, aan de kant dus van de Vlietmonding en het water. De kerk was als afzonderlijke ruimte aangebouwd aan de woningen van de officieren.

Bouwheer David van Orlïens

Vanaf 1605 tot 1626 was David van Orlïens de ingenieur die de leiding had over de fortificatiewerken van Bergen op Zoom en ook van Steenberg. ³³ Tegen het einde van het Twaalfjarig Bestand ging David van Orlïens te Steenberg aan het werk. Hij ontwierp het fort voor de havenmonding en de oprichting van fort Henricus vond onder zijn leiding plaats.

David van Orlïens werd rond 1570 geboren. Hij huwde op 15 mei 1605 in de Grote Kerk te 's-Gravenhage met Catarina Claes. Het is niet bekend waar hij gestudeerd heeft. Een aantal keren wordt hij aangeduid als 'meester', maar niet duidelijk is of dit een juridische kwalificatie is. Hij zal zich in ieder geval bekwaamd hebben op het terrein van de wiskunde en de landmeetkunde.

In de jaren 1605 tot 1614 woonde hij te 's-Gravenhage, waar hij goederen kocht en verkocht. Zo kocht hij daar op 12 januari 1614 een huis en erf op de Plaats genaamd 'de vergulde pelikaan' dat vermoedelijk zijn woonhuis was. ³⁴

Op 5 juni 1598 werd hij door de Staten-Generaal benoemd tot ingenieur 'der fortificatiën dezer landen'. In mei 1602 werden de fortificatiewerken gedurende het beleg van Oostende aan hem overgedragen. Op 31 januari 1604 kwam hij wederom naar Oostende om de vervallen fortificatiewerken te repareren. In maart van

Familiewapen Van Orlïens

dat jaar werd hij tijdens de bezichtiging van de werken door de vijand in het hoofd geschoten, waardoor hij geruime tijd uitgeschakeld was.³⁵ David van Orliëns was een vestingbouwkundige van formaat. Hij was bij vele vestingwerken in Nederland, Zeeland en Zeeuwsch-Vlaanderen betrokken, zoals te Harderwijk, Deventer, Bommel, Nijmegen, Cadzand, Sluis, Vlissingen, Den Doel, Calais en Oostende. Hij was de enige ingenieur die ervaring had met de oorlog en met de problemen in belegerde steden. Hij was een vestingbouwkundige van het zogenaamde Oud-Nederlandse stelsel dat ontstond in de praktijk tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De theoretische onderbouwing hiervan werd geleverd door zijn tijdgenoot Simon Stevin en de ingenieursschool van de Leidse universiteit. David van Orliëns was meer de man van de praktijk. Kenmerkend voor het Oud-Nederlandse stelsel was het opwerpen van aarden versterkingen en wallen die sneller en goedkoper aangelegd konden worden dan muren en poorten van steen. Op 22 oktober 1626 berichtte David van Orliëns aan de Raad van State dat ziekte hem ervan had weerhouden om naar het nieuwe fort van Steenberg te gaan om de voortgang van het werk te bezien.³⁶ Vanaf dat moment trad hij steeds meer terug uit het ingenieurschap voor fortificatiewerken en ging zich vanuit Sluis meer met zijn militaire taak bezighouden. Op 6 november 1623 was hij namelijk door de Staten-Generaal benoemd tot kapitein van een compagnie voetknechten onder het Zeeuwse regiment. Reeds op 3 februari 1605 was hij ook benoemd tot sergeant-majoor of wachtmeester van Sluis. David van Orliëns overleed op 22 april 1652 en werd onder een arduinstenen zerk in het koor van de Sint Janskerk van Sluis begraven. Zijn vrouw rust ook in hetzelfde graf, waarvan de zerk was bekapt met de wapens van zijn kwartieren. Zijn wapen is in rood een aanziende gekroonde, stappende leeuw van goud waarover twee zilveren palen.³⁷

Ingenieurs

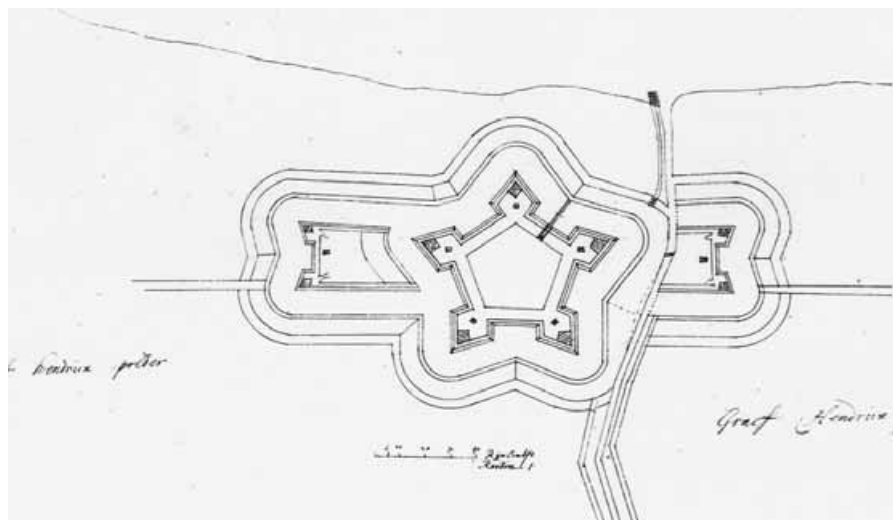
Aan fort Henricus is in de jaren na de oprichting voortdurend gewerkt. Regelmatig waren reparaties, aanpassingen en herstellingen aan het fort en zijn gebouwen noodzakelijk. Verschillende ingenieurs die hierover moesten rapporteren en adviseren aan de Raad van State, hebben in dit opzicht een bijdrage aan de instandhouding van het fort geleverd. De ingenieurs waren in dienst van de centrale overheid en vervulden in dit kader hun taak. Zij bedienden veelal de hele regio West-Brabant, Zeeland en Zeeuwsch-Vlaanderen.

Vanaf 1627 nam Jacques Vleugels steeds meer het werk van David van Orliëns over. In 1628 werd hij aangesteld als ingenieur in Staatse dienst en begon hij aan de aanleg van de West-Brabantse Waterlinie.³⁸

Jacob Vleugels werd omstreeks 1587 geboren en overleed rond 1654. Hij was een zoon van Dierck Janssen Vleugels en Maeyken Claes Berthoens. Hij huwde op 24 april 1635 te Bergen op Zoom met Petronella van Oosten, dochter van de rentmeester David van Oosten en van Sara Heeren.³⁹

Aan fort Henricus liet Vleugels tot zijn overlijden diverse werkzaamheden uitvoeren. Blijkens een kaart berustend in het Koninklijk Huisarchief zijn er plannen geweest om het fort ook aan de westzijde uit te breiden met een hoornwerk met binnenterrein.⁴⁰ Hierdoor zou het fort een andere vorm krijgen. Het plan dat kennelijk in de periode 1630-1640 bestond, heeft echter geen doorgang gevonden, zodat fort Henricus altijd als een vijfhoekig bastion is blijven bestaan.

De betreffende ontwerp-tekening maakt deel uit van een reeks tekeningen van fortificatiewerken in West-Brabant, die tussen 1630 en 1640 te dateren zijn.

Plan van fort Henricus. Niet uitgevoerd ontwerpplan, circa 1635-1640.

(Koninklijke Verzamelingen, 's-Gravenhage, A4-1476/33)

Mogelijk zijn het situatietekeningen van de hand van Jacob Vleugels.

Gedurende de periode 1660-1725 werden er weinig activiteiten op vestingbouwkundig gebied ontplooid. In die tijd zullen zijn zoon Johan Vleugels en zijn stiefzoon David Bollaert diensten hebben verleend tot instandhouding van fort Henricus. David Bollaert was een zoon van Cornelis Willemse Bollaert en Petronella van Oosten.⁴¹ Beide personen waren ook ingenieur en zijn in het voetspoor van hun (stief)vader getreden.

Vanaf circa 1710 trad Adrianus van Bommel op als dienstdoend ingenieur. Hij was directeur der fortificatiën en inspecteerde fort Henricus regelmatig. Adrianus van Bommel werd op 31 januari 1682 te Bergen op Zoom gedoopt als zoon van Cornelis van Bommel en Dyna Knips.⁴² Hij was ouderling van de Nederlands Hervormde kerk, burgemeester, rentmeester en weesmeester te Bergen op Zoom. In de eerste echt huwde hij op 26 november 1707 te Bergen op Zoom met Maria Elisabeth van Uffele. Hij hertrouwde op 29 april 1739 te Sluis met Johanna Helena Lintheijmer.⁴³

Gedurende de jaren 1730 tot 1745 trad Adriaan van Dun als ingenieur voor fort Henricus op. Ook hij was directeur der fortificatiën. Adriaan van Dun werd op 30 maart 1688 te Roosendaal Nederlands-hervormd gedoopt en overleed aldaar op 6 november 1757. Hij was een zoon van Cornelis van Dun en Christina Schuler. Hij huwde met Maria Nellen.⁴⁴

In de jaren 1747, 1748 en 1749 figureren Johan de Rambures en Nicolaas Hixenius als ingenieur. Johan de Rambures was in 1747 tevens commandant van Steenberg. Over zijn persoon zijn op dit moment nog geen nadere gegevens te vermelden. Nicolaas Hixenius was over 1748 en 1749 ook commandant van Steenberg en tevens ingenieur. Hij was generaal-majoor en kolonel en had als zodanig de algemene supervisie over de fortificatiewerken. Hij was op 17 juli 1715 te Leeuwarden Nederlands-hervormd gedoopt als zoon van Gerardus Hixenius. Hij huwde op 13 november 1774 te Hulst met Christina Jacoba Obreen, gedoopt

op 6 oktober 1734 te Hulst, overleden op 17 februari 1806 te Bergen op Zoom, dochter van Cornelis Obreen en Catharina Vermeulen.⁴⁵ Hixenius overleed op 7 mei 1799 te Bergen op Zoom.⁴⁶

Familiewapen Van Dun

Nicolaas Hixenius was ook degene die samen met Johan de Rambures de realisering van de bouw en verbouw verzorgde van de oude meestof achter het stadhuis aan de Lindegracht tot een arsenaal voor het garnizoen van Steenberg.⁴⁷

Ook gedurende de periode 1781 tot 1795 behartigde hij de inspectie van de vestingwerken van Steenberg en van fort Henricus.

Van 1750 tot 1780 was Dirk Jan van Wijck de ingenieur die diverse werken aan fort Henricus uitvoerde. Zijn zegel met wapen komt voor op een missive van hem over het gebruik van een pont te Steenberg voor het transport van munitie. Het betreft het familiewapen Asch van Wijk.⁴⁸

Majors en militairen

In forten van enige omvang was vaak een majoor aangesteld die er zijn vaste verblijf hield, vaak met zijn gezin. Hij diende leiding te geven aan de militairen die er verbleven. Hij zal zijn taak in nauwe samenwerking met de gouverneur of commandeur van Steenberg hebben uitgevoerd alsook met de commies van de fortificatiën die in het stadje zijn vaste woning en verblijf had.

Er zijn slechts twee majors bekend van fort Henricus in de periode 1645 tot circa 1700. Dat waren Francois de Boucquellon, heer van Fosse, en Johan Fortrie/Fortrel. Eerstgenoemde was nog kapitein in het garnizoen op fort Henricus, toen hij op 22 mei 1651 te Steenberg huwde met juffrouw Judith de la Ronchaer de la Jaclis, afkomstig uit Frankrijk en wonend te 's-Gravenhage. Van 1651 tot circa 1680 was hij majoor op het fort. Na hem is Johan Fortrie/Fortrel van Leiden als majoor bekend. Zijn eerste vrouw Margaretha Schreeuwers overleed te Steenberg op 29 maart 1687. Johan hertrouwde op 3 april 1688 te Steenberg

In het jaar 1660 is er sprake van moeilijkheden en muiterij onder de soldaten. Het betrof 25 mannen, onder wie ene Gerrit Henrics, een oproerig persoon die al eerder moeilijkheden had veroorzaakt. Geklaagd werd over het feit dat de soldaten onvoldoende respect hadden voor hun oversten.⁵¹ Uit latere jaren zijn er geen problemen met militairen of muiterijen meer bekend. Rond 1747, toen het beleg van Bergen op Zoom speelde, was er in Steenberg en fort Henricus een behoorlijke militaire bezetting. Een overzicht geeft het volgende beeld.⁵²

	Stad Steenberg	Fort Henricus	Totaal
Hoofdofficieren	8	1	9
Kapiteins	42	3	45
Officieren	89	6	95
Sergeanten	134	16	150
Soldaten	1652	200	1852
Totaal	1925	226	2151

In de periode 1793-1795 kwam Steenberg ten gevolge van onderbezetting van het garnizoen in de verdrukking. De toen dienstdoende gouverneur J.C.G. Schmid rapporteerde intensief over de staat van alarm, omdat de Franse troepen naderden. Het garnizoen was toen zo verzwakt, dat fort Henricus nog maar met een korporaal en drie man bezet was.⁵³ Regelmatig verzocht Schmid om versterking, ook aan de gouverneur van Bergen op Zoom, maar de algehele defensieve staat was slecht. Uiteindelijk ontving hij op 25 januari 1795 een sommatie van de Franse generaal Le Marie om de vesting en het fort over te geven. Hij werd voor de keuze gesteld: 'Liberté ou la mort!' Hierop werd de volgende dag de capitulatie definitief gesloten.⁵⁴

Aannemers, onderhoudslieden en werken

Gedurende het bestaan van het fort zijn de wallen en gebouwen voortdurend in onderhoud geweest. De aannemers die betrokken waren bij de aanleg en bouw van het fort (1626-1628) waren met name Hendrick Janssen de Langhe, Tobias de Mulder, Marten Gillissen, Cornelis Janssen de Bruijn en Matthijs Treurniet. Zij werkten bij de eerste oprichting van het fort en zullen wellicht ervaring hebben opgedaan bij de aanleg van andere forten. In latere jaren zullen diverse vaklieden en beroepsbeoefenaren uit het stadje Steenberg zelf bij het functioneren van het fort betrokken zijn geweest. Te denken valt hier aan de wagenmaker, de smeden, molenaars, metselaars en timmerlieden. De situering van de gebouwen in het fort is steeds grotendeels ongewijzigd gebleven.

Op het einde van de achttiende eeuw werd met de afbraak van gebouwen begonnen. Een kaart in de atlas van J.B. Adan en C.J. van Diepenbeek uit het jaar 1805 laat fort Henricus zien met nog twee barakken en het pulvermagazijn op het Orange-bolwerk.⁵⁵

Als onderhoudslieden kunnen onder meer genoemd worden Sander Adriaensen en Jan Hendriksen die in 1630 de wallen opmaakten. Soldaat Antoni Mulder leverde rond 1640 zijn diensten voor de reparatie van aardwerk. Andries Rimpelaar zorgde er in 1728 voor, dat er iepen op de wallen werden geplant. De metselaars Andreas

Matthijssen en Christiaan van Doornik zorgden voor het metselwerk. Verder waren regelmatig paraat Bartel Kuijl, timmerman en houtkoopman (1735), en zijn zoon Adriaan Kuijl, eveneens timmerman (1792). Dirk van der Beek leverde als timmerman en houtkoopman regelmatig zijn diensten in de periode 1770-1792. Ook zijn broers Willem en Gerrit van der Beek verzorgden metsel- en timmerwerk (1778 en 1792).

Overzicht van de belangrijkste werkzaamheden die op fort Henricus zijn uitgevoerd*

- 1630 Opmaken van de wallen. Aanleg van een houten sluisje voor de poort van het fort alsook in plaats daarvan een nieuw sluisje in het zuidcontrescarp van het fort.
- 1634 Plaatsen van palissaden (aaneengesloten rij spitse palen).
Reparaties aan de sentinelhuisjes en gebouwen in het fort in verband met afgewaaide pannen.
- 1635 Het maken van beddingen met planken en ribben voor het geschut.
- 1694 Reparaties in verband met afgewaaide pannen van magazijnen en barakken.
- 1727 Planten van palissaden.
Opmaken van het fort met hoornwerk.
- 1728 Planten van bomen (iepen) op de wallen van het fort.
- 1746 Maken van een regenbak.
- 1751 Het opnieuw bezoden van de bastions.
Transport en stapelen van palissaden.
Verbetering van het kruitmagazijn in verband met problemen van vochtigheid en waterafvoer.
Herstel van het zeecontrescarp van het fort.
- 1762 Onderhoud van aardwerk en de planken en ribben voor de houten beddingen voor het geschut.
- 1771 Afbraak en verkoop van de oude majoorswoning.
Afbraak van de kerk (kapel).
- 1782 Nieuwe deksels voor de regenbakken en reparatie van het metselwerk.
- 1785 Slechten van het hoornwerk aan de zeedijk van de oostelijke zijde van de Graaf Hendrikpolder.
- 1786 Het leggen van een aarden dam door de gracht van het fort en het plaatsen van een valbrug op de dam.
- 1787 Verkoop van houten wachthuisjes.

* NA, RvSt 5991, 30 juli 1630, 598111, 22 mei 1630, 6031, fol. 104, 20 januari 1634, 60411, 21 april 1635, 6331, 27 juli 1694, 778, april 1727, 787, 18 oktober 1728, 886, 30 augustus 1746, 929, 16 mei 1750, 939, 11 mei 1751, 1005, 5 mei 1762, 1051, 24 april 1771, 1114, 2 januari 1782, 1129, 15 april 1785, 1147, 17 november 1786, 1154, 13 juli 1787.

Slechting van het fort

De ommekeer in het staatsbestel door de Franse Revolutie bracht verandering in de situatie van de vestingwerken. Zij werden geleidelijk van minder belang. Ook fort Henricus had nauwelijks nog een functie. Dit leidde ertoe dat het fort vanaf 1827 weer met de grond gelijk gemaakt werd. Omdat het fort was opgebouwd uit kleigrond uit de Graaf Hendrikpolder, was het een kleine moeite om bij de slechting van het fort de grachten weer te dempen met de aarde van de wallen en het terrein zoveel mogelijk te egaliseren om het weer tot landbouwgrond te bestemmen. Dat is dan ook geschied. In het jaar 1827 zijn de vestinggoederen van Steenberghe door de domeinen verkocht. Fort Henricus werd in vier kavels van de hand gedaan. Koper van deze kavels was Joannes Laane, koopman te Steenberghe, voor de som van 3.200 gulden.⁵⁶ Fort Henricus was weer poldergrond geworden.

Plattegrond van fort Henricus anno 1805. Fragment uit het kaartboek van polders en landerijen van het platteland van Steenberghe door J.B. Adan en C.J. van Diepenbeek. (Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom, Oud Archief Steenberghe, inventarisnummer 1013)

Behoud en restauratie

De huidige situatie van het fort is niet geweldig en wordt bedreigd door de toenemende industrialisatie en bedrijfsbestemmingen in de omgeving van het oude fort. Slechts aan de glooiingen in het terrein en de loop van enige sloten is op de grond nog iets van de vorm van het fort herkenbaar. Vanuit de lucht is de vorm echter nog goed zichtbaar.

De vraag dringt zich op, wat met dit terrein te doen? De plek is van bijzonder historisch belang en is nauw met de geschiedenis van Steenberghe verbonden. Uit dit oogpunt is behoud noodzakelijk. Doch wellicht is ook restauratie en gedeeltelijke

reconstructie mogelijk. In samenhang met archeologisch onderzoek zou het mogelijk moeten zijn de vorm van het fort weer duidelijk in het landschap terug te krijgen. Het zou mooi zijn indien de oude wallen weer teruggebracht zouden worden. Dit zou tevens de mogelijkheid bieden archeologisch materiaal dat zich nu wellicht in de gedempte grachten bevindt, tevoorschijn te halen.

De Stichting Vrienden van fort De Roovere/de West-Brabantse Waterlinie is de promotor van de linie, waartoe ook fort Henricus behoort. In haar plannen komen een aantal punten voor die fort Henricus betreffen, onder andere de versterking van de vorm van het fort door aanplanting van populieren en het openmaken van de 'terre' (binnenplein) van het fort.

De landschappelijke, recreatieve en historische functie van het gebied zou versterkt kunnen worden door in hoofdlijnen het fort te reconstrueren. De partijen die betrokken zijn in het overleg en beleid met betrekking tot de West-Brabantse Waterlinie trachten diverse aspecten rond de linie te integreren. Het is te hopen dat een belangrijke mate van historische reconstructie van het fort hierin een grote aandacht krijgt. Moge dit artikel hiertoe een bijdrage zijn.

A.M. Bosters

Gezicht op de geslechte wallen van fort Henricus. (Foto A.M. Bosters, 2004)

Gebruikte afkortingen

CBG	Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage
GA's-G	Gemeentearchief 's-Gravenhage
KH	Koninklijk Huisarchief, 's-Gravenhage
NA	Nationaal Archief, 's-Gravenhage
RHCB	Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom
RvSt	Raad van State
SG	Staten-Generaal

Literatuur

- Belonje, J., 'Het fort Rovers of (de) Roovere'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 15 (1955), 79-83.
- Booij, K en W. van Ham, *Grafmonumenten in de Grote of Sint-Gertrudiskerk te Bergen op Zoom*. Bergen op Zoom, 1993.
- Bosters, A.M., *Genealogie de Ron (Rong)*. Voorburg, 1986. Ook in: *Genealogisch Tijdschrift voor Midden en West Noord-Brabant*, 10e jaargang (1986), 161-174.
- Bosters, A.M., 'Fort De Roovere. Enige nadere gegevens uit de eerste helft van de zeventiende eeuw'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 61 (2001), 22-37.
- Bosters, A.M., 'Gouverneurs en commandeurs van de vesting Steenbergen'. In: *Genealogisch Tijdschrift voor Midden en West Noord-Brabant en de Bommelerwaard*, 25e jaargang (2001), 212-215.
- Bosters, A.M., 'Vleugels. Het nageslacht van een Bergse wapensmid'. In: *De Brabantse Leeuw, Tijdschrift voor genealogie*, jaargang 52 (2003), 209-219.
- Brekelmans, F.A. en W. van Ham; 'De vesting Steenbergen tot 1630'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 17 (1957), 77-96.
- Delahaye, A., 'Een oorlogscorrespondent over de inname van Steenbergen in 1622'. In: *Uit*

- stad en Land van Steenbergen. Gedenkbundel bij gelegenheid van de herdenking Steenbergen 500 jaar Nassaustad 1458-1958*. Steenbergen, z.jr., 187-192.
- Delahaye, A., *De vesting Steenbergen*. Zundert, 1975
- Fleming, Ph., *Oostende*. Den Haag, 1621.
- Hagen, J.W., 'Twee ontwerptekeningen voor een groot arsenaal te Steenbergen (1748-1749)'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 55 (1995), 68-83.
- Ham, W.A. van, *Merck toch hoe sterck*. Bergen op Zoom, 1982.
- Ham, W.A. van, 'De vesting Steenbergen en bijbehorende werken'. In: J. Sneepe e.a., *Atlas van historische vestingwerken in Nederland*. Noord-Brabant, Utrecht 1996, 67-76.
- Hoeben, A.H., *Noord-Brabants wapenrepertorium. Deel 1*. Helmond, z.jr.
- Japikse, N., *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609, Achste deel*. 's-Gravenhage, 1925.
- Kuijck, L.J., 'Fragment genealogie Swaen(s)'. In: *Taxandria, Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis en Volkskunde*, 10e jaargang (1903), 87-94.
- Sinke, J., *Kroniek van de Roovere 1628-1993. De Verlaten Schans*. Halsteren, 1993.
- Sneepe, J. e.a., *Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in Nederland*. 's-Gravenhage, 1982.

Noten

- Belonje, 1955, 82; Bosters, 2001, 22; Sinke.
- Zeeuws Archief, Rekenkamer C, inv.nrs. 2074 tot en met 2257.
- NA, RvSt, 12, fol. 92.
- Japikse, 68 en 115.
- Delahaye, z.jr, 187.
- NA, RvSt 586.
- NA, RvSt 43.
- NA, SG, 50 fol. 276 en 303, 7 juli 1625 en 24 juli 1625.
- NA, SG 50, fol. 320.
- NA, RvSt 43.
- NA, SG 50, fol. 323, 6 augustus 1625.
- NA, RvSt 441, fol. 109, 8 april 1626.
- NA, RvSt 441, fol. 115.
- NA, RvSt 441, fol. 123, 25 april 1626.
- Bosters, 2001, 212.
- NA, RvSt 594 111, 20 juli 1626.
- NA, RvSt 441 1, fol. 112 en fol. 145, 9 oktober 1626 en 7 november 1626.
- NA, RvSt 441 11, fol. 14.
- Van Ham, 1996, 72.
- NA, RvSt 451 1, fol. 94, 4 augustus 1628
- NA, RvSt 594 111, 24 augustus 1626.
- NA, RvSt 441 11, fol. 34, 23 januari 1627.
- NA, RvSt 441 V, fol. 86, 21 juli 1627.
- NA, RvSt 441 V, fol. 274 en 297, 15 november 1627 en 30 november 1627.
- NA, RvSt 441 V, fol. 36, 20 juni 1627.
- NA, RvSt 451, fol. 16 en fol. 83, 8 januari 1628 en 1 februari 1628.
- NA, RvSt 451, fol. 114, 14 februari 1628.
- NA, RvSt 451, fol. 161 en fol. 216, 13 maart 1628 en 12 april 1628.
- NA, RvSt 1569, fol. 1.
- NA, RvSt 451 1, fol. 267 en fol. 359, 25 november 1628.
- NA, RvSt 451 1, fol. 397, 11 december 1628.
- RHCB, Steenbergen Rechterlijk archief 1522, fol. 82, februari 1646.
- Van Ham, 1982, 56.
- GA's-G, Transportregisters 591, fol. 127; 807, fol. 58, 837 en 1039, fol. 216.

- 35 Flemming, 254 en 442.
- 36 CBG, Collectie Steenkamp Damstra.
- 37 NA, RvSt 5941 V.
- 38 Bosters, 2001; Bosters, 2003.
- 39 Het wapen van Jacob Vleugels is gevierendeeld en vertoont:
1 en 4; twee springende windhonden boven elkaar op een blauw veld; 2 en 3; drie zilveren dwarsbalken op een rood veld.
- 40 KH, Koninklijke Verzamelingen no. A4-1476/33.
- 41 Hoeben, 44. Het wapen Bollaert is een keper vergezeld van drie gesteelde bloemen, elke steel met twee bladeren.
- 42 Booi, 73.
- 43 Hoeben, 45. Het familiewapen van Van Bommel is in blauw een zilveren dwarsbalk vergezeld van een zilveren lelie boven en onder van drie zilveren sterren.
- 44 Kuijk. Het wapen van Van Dun is in rood drie zilveren rozen met groene stengels en bladeren.
- 45 Nederlands Patriciaat, 15e jaargang (1925), 344.
- 46 NA, RvSt 1122, 14 juli 1784.
Het wapen van Nicolaas Hixenius is gedeeld: A.l. in blauw een gouden roos; 2 in goud een rood hart; B. in rood een gaand zilveren schaap.
- 47 Hagen, 79.
- 48 NA, RvSt 966, 12 augustus 1755. Dit wapen is in zwart een gouden kruis met in de vier velden twee gekruiste zilveren distels met groene bladeren aan de stelen.
- 49 Voor een index op de militaire huwelijken van Steenbergens wordt verwezen naar de Collectie Wolters op het CBG.
- 50 Bosters, 1986.
- 51 NA, RvSt 618 I, 18 september 1660.
- 52 NA, RvSt 900, 1 november 1747.
- 53 NA, RvSt 1202, 21 februari 1793.
- 54 NA, RvSt 1225, 2 februari 1795.
- 55 RHCB, Steenbergens Oud archief, 1013.
- 56 Delahaye, 1975, 65.